

A szép kivitelezésű könyv száz kitűnő ábrát tartalmaz igen informatív, olykor személyes hangvételű magyarázatokkal ellátva. Az ábraanyag jó részét rendkívül demonstratív és kiváló minőségű fény- és elektronmikroszkópos felvétel képezi, amelyek közül számos máris tudománytörténeti értékű vagy rövidesen az lesz. A kitűnően megválasztott ábrák és magyarázataik segítik a tárgyalt jelenségek megértését és memorizálását.

Az immunrendszer, az immunreakciók és azok modulálásának kérdései a jelenkori orvostudomány minden ágában (és az állat-

gyógyászatban is) az érdeklődés és kutatás középpontjában álló témakörök. Mindezen szakágak művelői számára az ismertett könyv nemcsak autentikus ismeretforrás, de elmélyültebb olvasása esetén akár szemléletformáló élmény is lehet. (*Joseph G. Sinkovics: Cytolytic Immune Lymphocytes in the Armentarium of the Human Host. Products of the Evolving Universal Immune System. Passau–Budapest: Schenk Verlag–Dialóg Campus Kiadó, 2008, ISBN 978-3-939337-57-7*)

Lapis Károly
az MTA rendes tagja

Megjelenőben az akadémiai nagyszótár

Alig jelent meg A magyar nyelv nagyszótárának első két kötete 2006-ban, már a következő évben a Kiváló magyar szótár-díjjal tüntették ki. Megszolgált lexikográfiai elismerés volt! De nem emiatt egyedi ez a familiáris köznyelven csak *Nagyszótár*-ként emlegetett mű. Története, hányatott sorsa és sajátos jellege teszi azzá a magyar szótáriradalomban. Miért akadémiai és miért nagy ez a szótár? Teleki Józsefnek, a Magyar Tudós Társaság (Akadémiánk elődje) első elnökének 1811-ben írt, s egy 1817-es pályázatra benyújtott *Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítési módja* c. tanulmánya volt a közvetlen előzménye annak az 1834-ben a Tudós Társaság tagjai számára készített, akadémiai tekintéllyel felruházott szótári tervnek, amely célul tűzte ki, hogy a készítendő szótár töltsön be több szerepkört is: legyen értelmező, történeti, etimológiai, szak- és tájnyelvi szótár is. S azért is, mert mindig az Akadémia égisze alatt volt, és ma is a hathatós akadémiai támogatásnak köszönhetően jutott a megjelentetés elkezdéskéig. „Nagyság”-át koncepciója, a többi szótár-

hoz képest átfogó jellege (értelmező és történeti típusú egyidejűleg), s ebből is következő, 18 nagy kötetre tervezett terjedelme adja (a kb. 100–110 ezer címszót feldolgozó szótár szócikkeiben jelentésenként példamondatok is vannak/lesznek illusztrációként).

Két nagyobb terjedelmű, akadémiai kezdeményezésű és kiadású részleges előzménye van: a Czuczor–Fogarasi-féle 6 kötetes *A magyar nyelv szótára* (1862–1874) és az Országghszerkesztette s neves munkaközösség készítette 7 kötetes *A magyar nyelv értelmező szótára* (1959–1962). Ám míg e két előzmény leíró értelmező szótár, a Nagyszótár történeti is.

Gerstner Károly történeti áttekintéséből (in: Ittész 2006 I, 10–17) kiderül, milyen szoros az összefüggés a társadalom története és az efféle nagy szótári vállalkozások sorsa között. A reformkorban magától értődő volt a honi nyelv vizsgálatával, fejlesztésével kapcsolatban nagy terveket szőni és megvalósítani, az ismétlődő sanyarú körülmények (1849, két világháború és következményeik) után azonban csak 1976-ban hangzott el az Akadémián, hogy „A nagyszótár [...] nem lehet csak a Nyelvtudományi Intézet ügye, sőt még csak a hazai nyelvtudományé sem;

hanem [...] összakadémiai ügy” (Imre Samu akadémikust idézi Gerstner i. m. 13). A kezdeti eufória, amely a tökéletességre és teljességre törekvést tűzte zászlajára, fokozatosan átadta helyét a realista megközelítésnek. Tökéletes és teljes nagyszótár ugyanis nemcsak hogy nincs, de nem is lehet. Megvalósíthatatlan feladat volna ugyanis bármely élő nyelv szinkrón szókészletét összegyűjteni (a nyelv-közösség úgyszólván minden tagját forrásnak kellene tekinteni, s a szinkrón adatfelvétel nem húzódhatna évtizedekig), s ehhez kevés volna nemcsak az idő, de a szakmai gyűjtőfeldolgozó kapacitás is. Súlyos akadályozó tényező volna a szókészlet állandó változása, valamint nagy fokú tagoltsága (térben, időben, társadalmi rétegek, ill. egyének szerint is). A viszonylagos teljességre törekvés szándéka – helyesebben talán *reménye?* – sokáig élt. Egy 1994-es előadásban még arról volt szó, hogy a Nagyszótár több mint négy és fél évszázad magyar irodalmi és köznyelvének a szókincsét bemutató, 200–250 ezer körüli címszót tartalmazó, nagyméretű szótár lesz (Kiss Lajos 1994: 412). A magyar nyelv becslések szerint hozzávetőlegesen 1 millió szót tartalmaz, ehhez képest az a 100–110 ezer szócikk, amelyet a mai tervek szerint az akadémiai nagyszótár tartalmaz majd, ettől messze elmarad, de elmarad a Kiss Lajostól említett mennyiségtől is. *A mi finanszírozható? kérdésre adott válasz a szótár megvalósításának egyetlen lehetőségét sajnós a további szűkítésben találta meg. Kérdés, milyen elvek szerint történt ez. A korlátozás a szavak előfordulását meghatározó mindegyik alaptényező (idő: a magyar írásbeliség kezdetétől vagy sem, tér: a magyar nyelvterület egészéről vagy sem, társadalmi aspektus: az összes csoport-, réteg- és szaknyelvből vagy sem) tekintetében érvényesült. A szótár ugyanis*

egyrészt csak az 1772-től 2000-ig terjedő időszaknak, másrészt elsősorban az írott köznyelv szókészletének meghatározott (tudniillik szépirodalmi, tudományos ismeretterjesztő és publicisztikai művekből vett) elemeit tartalmazza. Korpusza két nagy, eltérő technikával (hagyományos cédulázással és számítógépes rögzítéssel) készült anyagból áll. Egyrészt abból a 6 milliós archivális cédulaanyagból, amelyet az elődök a XIX. század végétől az 1960-as évek elejéig gyűjtöttek össze. Másrészt az 1980-as évek közepén életre hívott elektronikus *Magyar történeti szövegtár* adataiból, amely kb. 27 millió szöveg-szavas adatbázis, s amely 2 500 szerző hozzávetőlegesen 22 ezer szövegrészletét tartalmazza. Ez az elektronikus korpusz hozzáférhető a világhálón: <http://www.nytud.hu/hhhc/>

A szótár elsődlegesen tehát köznyelvi (közmagyar vagy összmagyar) szavakat tartalmaz. De: „Mértéktartással és körültekintően reprezentálja az egyes szaktudományok, a nyelvjárások, a réteg- és csoportnyelvek sajátos szókincsét [...] Fontosnak tartottuk, hogy a megváltozott életmód és a rohamos gyorsasággal átalakuló technikai civilizáció új szókincse is megjelenjen a szótárban, így a hírközléssel, a számítástechnikával, az üzleti élettel, a sport- és szabadidős tevékenységekkel stb. kapcsolatos szavak sokasága” (Csengery Kinga in: I, 18).

Ami a regionális szavakat illeti: csak nyelvjárásnak minősített szavakkal találkozunk. Ez a minősítés azonban két szócsoportot is jelöl: a szűkebb területen élő tájszavakat és a nyelvterület nagy részén ismert népnyelvi szavakat egyaránt. A Nagyszótár készítői nem vállalkoztak, mert nem vállalkozhattak pontos elkülönítésükre, hiszen a regionális szókészlet főként korábbi feldolgozottsága ezt nem teszi lehetővé, illetőleg az írott köznyelv

kodifikálása előtt számos esetben nem lehetett tudni, mi köznyelvi s mi regionális a szókészletben. A szakszavak hovatarozását könnyebb volt megállapítani. Ezek megjelenítése művelődéstörténeti szempontból különösen fontos.

A szócikkek nagy részét korabeli szövegrészletek alkotják, nem pedig a jelentésmegadások és különféle, a szófajra, a ragozási típusra, a használati gyakoriságra és a szóhasználatra vonatkozó minősítések, illetőleg a bibliográfiai hivatkozások. Ezért joggal tekinthető a Nagyszótár speciális magyar nyelvi történeti szöveggyűjteménynek is, olyan hatalmas nyelvi adatbázisnak, amely anyanyelvi és művelődéstörténeti tekintetben is nemcsak nyelvészek és irodalomtörténészek számára kitűnő tájékoztató és kutatási forrás.

A 1119 oldalas (!) I. kötet tartalmazza a segédleteket. Ebből 50 oldal általános tájékoztató a Nagyszótár történetéről, számítógépes vonatkozásairól, szerkesztési elveiről, szerkezetéről és használatának módjáról. A Ragozási táblázatok (797–1114) nyelvtani szempontból fontosak: a szócikkekben jelölve van, hogy a címszó melyik ragozási mintához tartozik, s a feloldást ebben a fejezetben találja meg az olvasó. Az apróbetűs forrásjegyzék lenyűgözően hatalmas (65–750). Bizonyos, hogy ha valaki csak belelapozgat ebbe a kötetbe, tisztelet ébred benne a szótár készítői iránt.

Az újkori magyar lexikográfiáról sok jót elmondhatunk. Elsősorban mégis azt, hogy a sok törleszteni valóból számosat sikerült törleszteni, s lehetőségeihez képest nemzetközi mércével mérve is versenyképesen. Gondoljunk a szótárak tömegére, tematikai és lexikográfiai változatosságára, némelyik feltűnő kelendőségére. A szótári adósságtörlesztés legnagyobb és leglátványosabb vállalkozása kétségtelenül a Nagyszótár (lesz).

Hiszen hovatovább két évszázados tervet, elhatározást valósít meg – ha nem is úgy, ahogy eleink elgondolták. Am a késői törlesztésnek megvannak a maga előnyei: a modern technika és a korszerű lexikográfia a szótárírásnak, illetőleg a korpusz hozzáférhetővé tételének (papíron és elektronikus formában), nemkülönben a szótárhasználatnak korábban nem sejtett lehetőségeit biztosítja. Reméljük, nem szakad félbe a munka, a majd 230 esztendő kiválasztott magyar szavainak sokoldalú, korszerű lexikográfiai feldolgozása és közzététele, s nem marad torzóban a szótár. Reméljük, lesz elegendő szándék és lesz elegendő anyagi támogatás is. Annál is inkább, mert nagyszótár készítését a műveltnak mondott nemzetek általában nemcsak szakmai, hanem az illendőség, az önbecsülés kategóriájába sorolható kötelességüknek tartják. S az értelmiségi elit tagjainak nem kis része – függetlenül attól, melyik tudományt műveli – szívesen tudja otthoni könyvei között a nagyszótár köteteit. Különböző okokból: van, aki a szótár történeti távlata miatt. Van, aki azért, mert az szeretné megtudni, régies-e, ritka-e, választékos-e, nyelvjárási-e, műszaki-e, tudományos-e s mennyire gyakori használatú egy-egy szó. Van, aki a példamondatok olvasgatásával ízeletti anyanyelve két évszázaddal korábbi mondatfűzését. Sok olvasót bizonyára művelődéstörténeti érdeklődése visz a szótárhoz. S ne hagyjuk említetlenül a tanárokat, jogászokat, újságírókat, könyvtárosokat, s a hivatásos kommunikátorokat: nekik gyakorta forgatott, konzultált hasznos munkaeszköz lehet e szótár. (A nyelvészek persze „hivatalból” rengeteg vizsgálónivalót találnak benne.) Kiss Lajos összefoglaló szavai szerint a szótár „hitelesen tudja majd dokumentálni a magyar nép társadalmi és gazdasági életének, környezetével való kapcsolatának, nemzeti

műveltségének, gondolkodásmódjának az alakulását és változását” (1989: 134).

A nagyszótár tehát többé-kevésbé közügy a civilizált s nyelvére figyelő társadalomban. Ezért mondhatjuk: az értelmiség, illetőleg részben a művelt nagyközönség remélhetőleg számos tagja használja majd a szótárt, s értékelni is fogja azt a teljesítményt, amelyet ez az adósságtörlesztés jelent – beleértve az Akadémia (okkal természetes kötelességként értelmezett) támogatását is. „Az biztos, jobb korokban – ha voltak volna, s tán lennének ilyenek – a Nemzet, kivált a magyar, tejbem-

IRODALOM

- B. Lőrinczy Éva – Gerstner Károly (1998): Lehet-e végre a magyar nyelvnek nagyszótára? Magyar Tudomány 1998/3: 261–271.
Csengery Kinga – Ittész Nóra szerk. (2002): Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
Elekfi László (1997): Nagyszótári tervek és lehetőségek. Magyar Nyelv 93: 183–198, 296–311.
Gerstner Károly (2000): Cédulák és fájlok – A magyar akadémiai nagyszótár alapjairól. In:

Földközelen a világűr

Mire elég másfél óra? Nagyjából ennyi egy játékfilm vetítési ideje – a néző számára másfél óra szórakozás, izgalom, kikapcsolódás vagy bosszankodás. Újabban ennyi idő telik el a repülőtéren a beszállókártya kézhez vételétől a repülőgép felszállásáig. De másfél óra arra is elegendő, hogy egy mesterséges hold egyszer körülkerülje a Földet – ami egyszerre mutatja, hogy mennyire kicsi a Föld és milyen nagy az ember.

Mégis az emberek többsége az űrkutatást, űrtevékenységet afféle úri passzióknak tekinti, pénzkidobásnak, a legcsekélyebb eredmények nélkül. Ez a tévhit vélhetőleg a tömeg-tájékoztató hiányosságára vagy egyoldalúság-

vajban fűrészené egy Nagyszótár készítőit, úgyszólván menekülniük kéne a gyöngéden zaklató telefonjaitól. Szabályosan kurizálna a Nyelvtudományi Intézet munkatársainak a Nemzet, kérdené alázattal, hogy ugyan mi-ben állhatna rendelkezésre, nem volna-e szükség, már bocsánat, egy kis pénzre” (Parti Nagy Lajos: Élet és irodalom. 2007. május 18. 27). (Ittész Nóra (főszerkesztő): A magyar nyelv nagyszótára. I, Segédletek. II, A–Azsúroz. Bp.: MTA Nyelvtudományi Intézete. 2006.)

Kiss Jenő

az MTA rendes tagja, ELTE

- Kiefer Ferenc és Gósy Mária szerk., Helyzetkép a magyar nyelvtudományról. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet. 35–43.
Ittész Nóra főszerkesztő (2006): A magyar nyelv nagyszótára I. Segédletek. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
Kiss Lajos – Pajzs Júlia (1989): A magyar irodalmi és köznyelv nagyszótára (1533–1990). Magyar Nyelv 85: 129–136.
Kiss Lajos (1994): Nyelvtörténeti szótáraink típusai. Magyar Nyelv 90: 392–412.

ára vezethető vissza, amely abból a nézetből indul ki, hogy csak a szenzáció a lényeges, amilyen az ember Holdra szállása, az esetleges marsi élet felkutatása. A nem látványos, vagy bizonyos háttérismeretet igénylő eredményekre kár is szót vesztegetni e hozzáállás szerint. Vezető politikusok között is akad, aki nyíltan úgy fogalmazott, hogy egy olyan kis országnak, mint Magyarország, nem is szabad pénzt áldoznia űrkutatással, űrtevékenységgel kapcsolatos kiadásokra. Ez a szemlélet veszélyes, egyszersmind nagy műveltségbeli hiányszágra vall. Az űrkorszak fél évszázada megmutatta, hogy a szerteágazó űrtevékenységet még a legnagyobb államok sem végezhetik egymagukban, szükség van széles körű nemzetközi együttműködésre.